

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ПУТІВНИК ДЛЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

Книга 1

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА: ВИБІР БАТЬКІВ

Книга 2

ДИТИНА ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Книга 3

ДИТИНА ІЗ ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ

Книга 4

ДИТИНА ІЗ ПОРУШЕННЯМ ЗОРУ

Книга 5

ДИТИНА ІЗ ПОРУШЕННЯМ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ

Книга 6

ДИТИНА ІЗ ЦЕРЕБРАЛЬНИМ ПАРАЛІЧЕМ

Книга 7 ГІПЕРАКТИВНА ДІТИНА

Книга 8

ДИТИНА З АУТИЗМОМ

Книга 9

ДИТИНА ІЗ ПОРУШЕННЯМ МОВЛЕННЄВОГО
РОЗВИТКУ

ПУТІВНИК ДЛЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Книга 5

ДИТИНА ІЗ ПОРУШЕННЯМ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ

Київ 2010

УДК: 376-056.2/.3(072) ББК 74.3.я7

ВСТУП

П90 Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами: Навчально-методичний посібник у 9 книгах / За заг. ред. Колупаєвої А.А. — К.: ТОВ ВПЦ "Літопис-ХХ" - 2010. - (Серія "Інклюзивна освіта").

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (лист Міністерства освіти і науки України № 1/11-3628 від 30. 04.10р.).

ISBN 978-966-7252-66-3

За загальною редакцією Колупаєвої А. А., доктора педагогічних наук, професора.

Авторський колектив: Колупаєва А.А., Таранченко О.М. (книга 1); Сак Т.В., Марчук Т.Ф., Прохоренко Л.І. (книга 2); Литовченко СВ., Борщевська Л.В., Жук В.В. (книга 3); Вавіна Л.С., Гудим І.М. (книга 4); Мерсіянова Г.М., Макачук І.О. (книга 5); Чеботарьова О.В. (книга 6); Сухіна І.В. (книга 7); Скрипник Т.В. (книга 8); Рібцун Ю.В. (книга 9).

Рецензенти: Литовченко О.В., канд. пед. наук., завідувач лабораторії діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання НАПН України; Стрижеус В.Л., директор ШДС "Паросток"; Россе Н.Л., завуч ШДС "Паросток"; Февчук Н.М., методист ШДС "Паросток"; Вишняк Л.М., директор НВК "Школа-ліцей" № 3 м. Сімферополя; Азарова Н.К., заступник директора з інклюзивної освіти НВК "Школа-ліцей" № 3 м. Сімферополя; Кудряшова Д.Р., член загальношкільного батьківського комітету НВК "Школа-ліцей" № 3 м. Сімферополя.

Видання здійснено в рамках виконання проекту "Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні", що реалізується за фінансової підтримки СІДА.

Навчально-методичні матеріали висвітлюють особливості розвитку, навчання та виховання дітей з особливими потребами; методичні рекомендації щодо забезпечення навчальних потреб таких учнів вдома та в інклюзивних умовах загальноосвітнього закладу; поради батькам стосовно взаємодії з учителями та фахівцями, обстоювання інтересів своєї дитини.

Посібник адресовано батькам дітей з особливостями психофізичного розвитку, педагогам загальноосвітніх закладів, методичним працівникам, слухачам курсів підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, студентам педагогічних вузів, працівникам соціальних служб.

УДК: 376-056.2/.3(072) ББК 74.3.Я7

© Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2010. ISBN 978-966-7252-66-3 © Мерсіянова Г.М., Макарчик Н.О., 2010.

Порушення розумового розвитку — досить складна й одночасно недостатньо розкрита на сьогодні особливість перебігу розвитку дитини. Відомо, що одна з першопричин порушення розумового розвитку — органічне ураження головного мозку плоду у внутрішньоутробний період. Водночас ця особливість дитини не обмежує її можливості розвиватися та жити у суспільстві, маючи власні перспективи. Порушення розумового розвитку — лише особливий розвиток дитини, який не вичерпує усіх її потенційних можливостей. »

У цьому путівнику представлено погляд на особливості порушення розумового розвитку в ракурсі реалій та перспектив. Це путівник для батьків у пізнання та розуміння власної дитини з одночасним усвідомленням того, що розумова відсталість не обмежує її розвитку як особистості. Тут батьки знайдуть поради щодо того, де має навчатися дитина, які особливості її підготовки до навчання та які види діяльності доцільно практикувати в родині; опис стратегії батьків у позитивному впливі на психологічний розвиток дитини; рекомендації з розвитку у дитини вмінь та навичок до самообслуговування; відомості щодо подальшої професійної орієнтації як у межах школи, так і в подальшому житті.

ОСОБЛИВИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ

Що мають знати батьки про свою дитину?

Для визначення причин відставання дитини у психофізичному розвитку батьки мають володіти інформацією, яка може сприяти уточненню чинників, які призвели до негативних змін у стані здоров'я дитини. Це відомості про:

1. Здоров'я сім'ї, в якій народилася дитина: батьків, інших дітей у родині та наявні відхилення у їхньому розвитку, стосунки між батьками і дитиною.
2. Перебіг вагітності матері та пологів (захворювання та ін.).

3. Розвиток дитини від народження та у ранньому дитинстві: які хвороби перенесені, наявність травм, коли почала ходити, говорити, як розвивалося мовлення, коли почала брати іграшки, самостійно їсти.

4. Умови виховання дитини до школи та стан її розвитку:

>• виховувалася вдома (ким?), які особливості поведінки спостерігались, виконання різних доручень, розуміння інструкцій та готовність виконувати практичні завдання, іграшки, з якими охоче грається;

>- відвідувала дитячий заклад (з якого віку?). Чи спілкувалася з ровесниками, вихователем? Чи вміла гратися, обслуговувати себе? Чи спостерігалися негативні прояви поведінки? Які скарги на дитину були у вихователів?

5. Готовність дитини до навчання у школі: вміння відповідати на запитання, запитувати, повідомляти про свої потреби, обслуговувати себе (одягатися, їсти, користуватися туалетом), уміння самостійно гратися іграшками, малювати, розглядати малюнки, конструювати; уміння писати, рахувати, читати, якої допомоги потребує дитина.

Що потрібно знати про вплив розумової відсталості на загальний розвиток дитини?

Розумова відсталість виникає внаслідок органічного ушкодження центральної нервової системи, яка є необхідною основою для розвитку мислення дитини, пам'яті, уявлення, сприймання предметів та явищ навколишнього світу (тобто, основою психічного розвитку). Саме психологічний розвиток забезпечує формування умінь спілкуватися, цілеспрямованих дій, активності та інших якостей, які визначають можливості щодо адекватного існування дитини в оточуючому середовищі. Особливий характер перебігу психічного розвитку дитини призводить і до специфічного психологічного розвитку, зокрема, особливостей в інтелектуальній, емоційній, поведінковій, ціннісній та мотиваційній сферах її особистості.

Розумова відсталість визначається як особливість розвитку психіки дитини при органічному ушкодженні центральної нервової системи у внутрішньоутробний період або в період від 1 до 3 років. За розумової відсталості дитина не має достатньо розвинених здібностей до контролю та самоконтролю власною поведінкою, що є наслідком порушення взаємозв'язку між пізнавальними та емоційними процесами або мисленням та емоціями. У дитини спостерігається низький рівень активності й пізнання, її безпосередні потреби та емоційні вияви не підпорядковуються мисленню й, отже, не усвідомлюються і не регулюються самою дитиною

Що визначає психологічний розвиток дитини?

Психологічний розвиток розумово відсталої дитини протікає за допомогою формування та розгортання таких психічних механізмів як соціальна ситуація розвитку (спілкування та взаємодія дитини з близьким оточенням), провідна діяльність (дії дитини, які відображаються в ігровій, навчальній, трудовій та іншій діяльності), криза розвитку (пікові моменти у розвитку особистості дитини, такі, як криза 3 років "Я — сам", підліткова криза), психологічні новоутворення (самооцінка, комунікативність, самостійність, довільність поведінки та ін.). У такої дитини спостерігається дещо уповільнений темп пізнання навколишнього світу та самої себе, формування навичок ігрової та навчальної діяльності, особливий характер емоційного перебігу та вирішення вікових криз, уповільнений темп оволодіння навчальною діяльністю у початковій школі, засвоєння та прийняття норм і правил, виховання дисциплінованості.

Від результативності психологічного розвитку залежить формування особистості дитини з порушенням розумового розвитку й ефективність її адаптації та соціалізації.

4

5

Психологічний розвиток забезпечує становлення особистості дитини. Особистістю стає той індивід, який реалізовує соціальні ролі та набуває соціального статусу. Одна з основних особливостей особистості — розвинена здатність до регуляції власної поведінки відповідно до соціальних норм. Особливістю розвитку особистості дитини з розумовою відсталістю є формування у неї шляхом спеціально організованого психологічного впливу здатності до самокритичності та самоконтролю у взаємодії з іншими людьми

Основними показниками психічного розвитку дитини є:

- >~ розвиток пізнавальної сфери (сприйняття, увага, пам'ять, уява, мислення);
- >* формування системи особистісних відносин (емоції, потреби, мотиви, установки, ціннісні орієнтації, спрямованість та ін.);
- >■ оволодіння системою різноманітних практичних та розумових дій, які забезпечують розвиток здібностей до продуктивної та творчої діяльності

На які показники психічного розвитку дитини варто орієнтуватися батькам?

Розумова відсталість характеризується особливим розвитком мислення, якому притаманний недостатньо високий рівень довільної уваги (здатності зосередитися на тому чи іншому завданні), недостатньої стійкості у сприйнятті та аналізі явищ навколишньої дійсності, обмеження уяви.

Як позитивні, так і негативні емоції у такої дитини характеризуються безпосереднім активним проявом у поведінці. Можна спостерігати певну обмеженість потреб дитини, особливо пізнавальних, а також тих, які викликають її інтерес до діяльності.

Діти з порушенням розумового розвитку оволодівають практичними діями (особливо трудовими) внаслідок цілеспрямованого навчання та виховання. Формування розумових дій здійснюється завдяки спеціально організованому навчанню та вихованню, а також корекційній роботі. Чим раніше до розвитку малюка будуть залучені фахівці, тим інтенсивнішим буде його розвиток. Так, наприклад, особливої роботи з боку корекційних педагогів та психологів потребує розвиток продуктивного (обов'язкова наявність результату діяльності, яку виконує дитина) та творчого (спонукання дитини до прояву ініціативи у виконанні завдання і представленні результатів власної діяльності) характеру діяльності таких дітей.

6

Як впливає оточення на розвиток дитини?

На особливості розвитку дитини значною мірою впливає характер стосунків з оточенням, який складається упродовж усього її життя. Дорослий є тим необхідним рушієм, який власним ставленням до дитини формує її світогляд та сприйняття нею оточуючих і самої себе. Особливе значення стосунки з дорослим мають у період дошкільного та молодшого шкільного віку.

Діти з порушенням розумового розвитку специфічно сприймають соціум та виражають емоційне ставлення до нього. Постійне активне залучення дорослого до розвитку дитини сприятиме її входженню до соціуму, розвитку у неї необхідних соціально значущих якостей та вольових характеристик, які забезпечать їй активну усвідомлену позицію.

Що потрібно робити батькам для розвитку дитини? Коли починати?

Кожний крок батьків має працювати на розвиток та виховання вашої дитини. Доцільно, починаючи з раннього віку, спілкуватися з дитиною, розмовляти з нею, надавати різну

інформацію залежно від віку та стану пізнавальних (інтелектуальних) процесів, за допомогою яких людина пізнає навколишній світ (сприймання, пам'ять, мислення мовлення та ін.).

7

Потрібно називати предмети, які оточують дитину у вашому помешканні, якими користуєтеся ви і дитина під час харчування (посуд), одягання (назви одягу), відпочинку (ліжка, стілець, стіл та ін.), організації дозвілля, ігрової діяльності (назви іграшок), прогулянок, пізніше відвідування різних закладів (поліклініка, зоопарк, магазин, цирк тощо).

Називати дії, які виконуються ("будемо їсти, одягатися", "беремо ложку, тарілку, хліб", "одягаємо штанці, сорочку та ін.", "миємо руки" тощо).

Називати основні кольори предметів з якими безпосередньо стикається дитина (м'ячик червоний, огірок зелений, кубик зелений, червоний, жовтий тощо). Під час прогулянки, називати тварин, які зустрічаються у подвір'ї, на вулиці, рослини (це дерево, це квітка, це травичка), будівлі (це будинок, дитячий майданчик), засоби пересування (машина, автобус, літак, велосипед та ін.).

ДОШКІЛЬНИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Що може впливати на загальний розвиток дошкільника в умовах повсякденного життя родини?

Насамперед дитина повинна знати і бачити, що кожний член родини має певні обов'язки перед родиною, виконує тимчасові чи постійні доручення. Про це потрібно розказувати дитині та залучати її до виконання елементарних доручень: спочатку під керівництвом дорослого класти іграшки на місце, поливати кімнатні рослини, годувати домашніх тварин (кішку, рибку та ін.), прибирати посуд зі столу після їди, розкладати ложки, ставити чашки. Дитина має брати посильну участь у прибиранні помешкання, спостерігати за підготовчими роботами до приготування сніданку, обіду, вечері. Необхідно давати інформацію дитині про продукти харчування, як називаються, хто, як і що виробляє, звідки що береться: овочі вирощують, фрукти - яблука, груші та ін. ростуть на деревах, що можна придбати у магазині (хліб, ковбаси, сир, цукерки та ін.). Іноді

доречно залучати дитину, особливо старшого дошкільного віку, до придбання продуктів харчування, іграшок, одягу.

Доцільно по можливості залучати дитину до різноманітної посильної праці в саду, на городі, а також вирощувати розсаду овочів, квітів та ін. В період всього весняно-літнього періоду діти мають брати участь у всіх роботах на городі, під керівництвом батьків обробляти землю, поливати грядки, квіти, допомагати збирати урожай (наприклад, дорослий збирає огірки чи помідори на грядці, передає їх дитині для складання у кошик). При цьому необхідно повідомляти дитині, куди підете з нею, чому, що там будете робити ("Ми з тобою підемо до магазину купити хліб", "Підемо вибирати стиглі огірки на грядці" та ін.).

У процесі діяльності слід звертати увагу дитини на те, хто що робить ("Що я зараз роблю?", "А ти, що зараз робиш?"). Після завершення роботи потрібно вчити дитину розказувати комусь із членів родини, де вона була, що робила, що бачила ("Ми з мамою збирали на грядці огірки", "Ми ходили до магазину, там купили хліб" тощо). Важливо навчити дитину ставити запитання, щоб одержати інформацію про предмети ("Що це?", "Як називається?", "Де можна використати?"), про тварин, рослини, дії дорослих або дітей та ін.

Не пропустіть! Дошкільний період — ваоісливий етап корекційно-розвивальної роботи з дитиною, від ефективності якої залежать подальші успіхи її навчання та розвиток

Що треба знати про особливості ставлення дитини до оточуючої дійсності у дошкільному віці?

Особливістю розвитку дошкільняти з порушеннями розумового розвитку є формування його самооцінки й оволодіння ігровою діяльністю, яка є умовою:

- >- до засвоєння дитиною правил і норм взаємодії між людьми, а також формування її власного ставлення до інших людей;
- >~ розвитку здатності у дитини дотримуватися правил та норм;

8

9

>- формування здібностей дитини до самостійного відтворення правил і норм у власному ставленні до інших дітей і дорослих.

Самооцінка дитини з порушенням розумового розвитку у дошкільньому віці є показником сприйняття самої себе (власного тіла, розвиненої здатності до регуляції власної поведінки та ін.) та показником її ставлення до інших людей. Формування в дитини завищеної самооцінки може виявлятися в агресивному ставленні до оточуючих, дратівливості, постійній конфліктності та ін. Тенденції до заниженої самооцінки можуть виражатися в усамітненні дитини, уникненні контактів, у страхах та ін.

Гра з предметами — дії дитини, які передбачають маніпуляції з предметами, яким вона надає власне символічне значення.

Сюжетно-рольова гра — дії дитини, які передбачають створення сюжету в ігровій формі, відтворення ролей (тато, мама, водій, будівельник та ін.) та взаємодію з іншими людьми, яка базується на встановлених правилах і нормах

Дитина з порушенням розумового розвитку має усі необхідні передумови до встановлення контакту з оточенням та прийняття правил і норм в ігровій взаємодії з однолітками. Варто пам'ятати, що залучення дитини до ігрової діяльності з однолітками обов'язково має супроводжуватися докладною інструкцією з боку батьків або інших дорослих щодо правил та норм гри.

Батьки мають пам'ятати, що важливо залучити дитину до кола її однолітків, навчити її розуміти правила та норми, які мають відтворюватися у конкретних діях, постійно обговорювати це з нею. Дитини за допомогою дорослого повинна засвоїти, що норми та правила — необхідна умова її взаємодії з іншими дітьми та дорослими. Водночас, слід пам'ятати, що особливості розумового розвитку дитини проявляються у тому, що їй складно опанувати ігрову діяльність, зрозуміти ролі, правила та норми, які диктуються ігровою ситуацією.

10

Дитина з порушеннями розумового розвитку більше фіксується на самій грі (на маніпуляції з предметами) і не завжди проявляє ініціативу у сприйнятті ролей, правил та норм. Йдеться про сюжетно-рольову гру, досить вагомому в психологічному розвитку дитини, що передбачає обов'язкове залучення до неї інших людей, однолітків чи дорослих.

Батьки повинні знати: що у дошкільньому віці (від 3 до 6 років) дитина, має бути постійно залучена до спілкування з близькими й оточенням. Зосередженість дитячої гри у цьому віці на предметах, а не на взаємодії у грі з іншими людьми, може негативно позначитися на розвитку дитини в подальшому. Ігнорування дорослими, того факту, що у грі дитина не засвоює рольових параметрів ("мама - доглядає за дитиною", "тато - це той, кого слухаються"), може призвести у подальшому до фіксації дитини на грі з предметами. Водночас гра з предметами не забезпечує розвитку у дитини необхідних здібностей (розуміння, сприйняття, довільності у діяльності та ін.) та навичок (повторення,

прийняття рольових позицій, технічне виконання рольових позицій та ін.), від яких залежить успішне оволодіння навчальною діяльністю у школі.

Саме тому доцільно постійно в ненав'язливій формі, враховуючи можливості дитини, пояснювати правила і норми сюжетно-рольової гри й обов'язково отримувати зворотний зв'язок від дитини (уточнення, як вона їх сприймає і розуміє). Гра забезпечує формування самооцінки дитини.

Що потрібно знати про розвиток емоцій дошкільняти?

Період дошкільного дитинства прийнято визначати як вік пізнавальних емоцій, домінуючими з яких є здивування, допитливість, зацікавленість. Дитині з порушенням розумового розвитку притаманний уповільнений темп формування пізнавальних емоцій. Емоції — це ставлення дитини до навколишнього, до того, що вона відчуває та робить у формі безпосереднього переживання

11

Період від 2 до 6 років називають періодом афективності. Афективність притаманна дитині з порушенням розумового розвитку і може проявлятися в бурхливих емоціях; вони нестійкі, короткотривалі та швидко змінюються (від позитивних до негативних і навпаки). Дитину досить легко налякати зауваженнями, але з такою ж легкістю, у формі позитивного звернення, можна зацікавити й викликати задоволення і радість. У дошкільному дитинстві дітям також притаманне "емоційне зараження", яке проявляється в їхній схильності до впливу емоцій, які переживаються іншими дітьми або дорослими. Батьки мають знати, що ігнорування афективності дитини може призвести до формування агресивності, неконтрольованості та конфліктності у її розвитку.

Афективні емоції — це емоції, які мають безпосереднє ситуативне вираження внутрішніх психофізіологічних напружень дитини (стану здоров'я, потреб або бажань); можуть бути короткотривалими або довготривалими у вираженні та відображають настрій і самопочуття дитини в даний момент.

Афективність — бурхливе реагування дитини на ситуацію, швидка зміна одного емоційного стану на інший, емоційна імпульсивність

Особливість розвитку емоцій у дошкільника з порушенням розумового розвитку — їх безпосередній вплив на поведінку. Емоції, що виникають, практично не контролюються дитиною; її поведінка виражає її безпосередні або мимовільні почуття та бажання. Почуття і бажання дитини, не дивлячись на їх нестійкість, досить сильні, саме тому вони безпосередні та яскраво виражені: плач, крик, плескання у долоні, агресивні жести, вищання, стрибки — дитина так виражає свої настрої (радість, стурбованість та ін.) та психічні стани (агресії, тривоги, незадоволення тощо). Дитині досить складно виразити словами власний гнів, незадоволення, страхи та ін. У неї спостерігається домінування емоційного сприйняття оточуючої дійсності, оскільки її пізнавальний розвиток недостатньо ін-

12

тенсивний. Саме тому батьки повинні привчати дитину до словесного повідомлення власних емоцій, тобто ставити їй прямі запитання ("Ти сердися?", "Тобі страшно?", "Щось бо-лить?", "Що ти хочеш, скажи або покажи?" та ін.) на які дитині буде просто відповісти. Визначення дитиною власних емоцій за допомогою слів запобігатиме розвитку афективності.

Які емоції можуть бути характерними для дитини з порушеннями розумового розвитку в дошкільному віці?

Дитина, маючи особливості розвитку мислення, схильна до більшої афективності, тобто домінує її емоційне ставлення до навколишнього світу. Емоції виражають її потреби.

Дитині з порушенням розумового розвитку притаманне вираження таких емоцій, як агресивність, тривожність, стурбованість, схвилюваність, радість, у прямій формі, безпосередньо в поведінці. Поведінкові дії можуть мати характер капризів, недотримання вимог дорослого, агресивних, іноді шкідливих дій. Варто пам'ятати: такі прояви у поведінці не є усвідомленими й осмисленими дитиною, через те вони й виражають безпосередні її почуття. Дорослий має знати, що ставитися до таких проявів поведінки треба з розумінням та поступливістю. Особливого значення має тілесний контакт. Так, дитину можна пригорнути, обійняти, погладити. Голос у вираженні вимог до дитини має бути спокійним, лагідним, урівноваженим. Слід ставити такі запитання дитині, щоб вона намагалася проговорювати кожен свою дію або емоцію.

Дитина має порушення у розвитку пізнавальних емоцій, які швидше виражають ставлення до навколишнього світу, аніж її бажання зрозуміти зв'язки між предметами чи подіями. Пізнавальні емоції — емоції, пов'язані з розвитком потреби у дитини отримати інформацію щодо предметів навколишньої дійсності та її переопрацюванні. Вони можуть виражатися в активності дитини до проникнення у будову або наповнення якогось предмета й отриманні відповідних емоцій у його пізнанні. За розвитку таких емоцій дитина отримує задоволення від самого процесу пізнання

13

Саме тому дорослий має розвивати допитливість дитини, її зацікавленість та інтерес до самої себе та предметів, що її оточують. У безпосередній взаємодії з дитиною особливий наголос треба робити на формуванні пізнавальних емоцій, застосовуючи елементи гри. Ігрові ситуації, які дають змогу розвивати пізнавальні емоції дитини, мають чіткі правила, з якими дорослий обов'язково ознайомлює дитину. Особливого значення набуває постійний мовленнєвий контакт у грі дитини з дорослим. Дорослий має виконувати роль позитивно налаштованого, не оцінюючого, а розуміючого "контролера" емоцій та поведінки дитини, спрямовувати її, допомагати позначати її емоції та дії. Це сприятиме формуванню навичок свідомого й осмисленого оволодіння власними емоціями та поведінкою у майбутньому. Слід пам'ятати, що саме таке ставлення дорослого до емоційних проявів дитини сприятиме розвитку її самокритичності та самоконтролю. Що саме стимулює активність поведінки дитини в дошкільному віці?

Активність дитини як у нормі, так і за порушень розумового розвитку ініціюється її потребами та бажаннями, які вона позначає або за допомогою мовлення, або виражає безпосередньо у поведінці. Загалом усі спонукальні потреби та бажання дитини утворюють її мотивацію або мотиваційну сферу її особистості. Мотивація дитини починає формуватися ще з раннього дитинства. Водночас найбільша інтенсивність у формуванні мотивації припадає на вік 2 років. У період від 2 до 3 років мотивація нестійка, оскільки мотиви та потреби дитини змінюються швидко і хаотично.

Мотив — внутрішнє спонукання дитини до того чи іншого виду активності, пов'язаного із задоволенням певної потреби.

Потреба — стан внутрішнього напруження дитини, пов'язаний із задоволенням певної нестачі, яка й виступає джерелом активності (бажання їсти, пити, відчуття холоду або спеки, прагнення мати певну іграшку, щось зробити тощо)

14

Мотивація — сукупність різноманітних спонукань, мотивів, потреб, інтересів, цілей, захоплень, реалізація яких передбачає активізацію поведінки дитини

Мотивація дитини з порушенням розумового розвитку складатиметься із потреб, які забезпечують задоволення її психофізіологічних спонукань, а також, досить часто, із капризів, що відображають її тимчасові та незначущі бажання. Варто пам'ятати: дитина цього віку ще нездатна розрізняти значущі для її життєдіяльності потреби від капризних забаганок, оскільки і перші, й другі однаково значущі для неї. Мотиви дитини з

порушенням розумового розвитку змінюються у часі, не підкоряючись жодній свідомій та вольовій дії. Приблизно в 4 роки можна спостерігати співвідкорення потреб та бажань дитини, яке набуває до певної міри стійкої форми.

Мотивація дитини формується внаслідок її потреб. Слід пам'ятати: дитина має особливості у розвитку мислення, які впливають на формування її здібності відповідно до власної потреби виражати вимогу до дорослого стосовно її задоволення. Потреби дитини хаотичні, не систематизовані. У більшості випадків у неї недостатньо розвинені здібності до вираження власної потреби. Саме це спричинює напруження у дорослого, якому складно зрозуміти, чого вона хоче. До того ж у дитини недостатньо активно формується тенденція до осмислення власної потреби, що призводить до розвитку таких рис, як капризність, конфліктність, агресивність, неконтрольованість поведінки, яка повністю підкорена емоціям, пов'язаним з потребою. Саме тому дорослий має пам'ятати, що у випадках, коли дитина починає капризувати і не може визначити, чого саме вона хоче, слід зберігати спокій, заспокоїти її й уточнити, що вона хоче, показуючи їй ті чи інші предмети. Можна, взявши її за руку запропонувати, щоб вона показала, чого саме вона хоче. Необхідно формувати у дитини здібності до вираження власної потреби або бажання за допомогою слів. Такий процес вимагає від дорослого стабільності у ставленні до дитини.

15

Як саме орієнтувати розвиток активності дитини у дошкільному дитинстві?

Слід пам'ятати, що саме мотивація, яка формується ще в ранньому дитинстві — необхідна основа становлення особистості дитини та її діяльності протягом усього життя. Саме тому активна позиція батьків щодо формування осмислення та вираження дитиною власних потреб і бажань сприятиме її подальшій ефективній адаптації та соціалізації в соціумі й досягненню власних цілей. Зазначимо, що особливістю розвитку мотивації у дошкільному віці є формування її спрямованості. Спрямованість особистості дитини — результат домінуючих установок, сформованих саме у цей період її життя.

Домінуючі установки — готовність та схильність дитини до певної форми реагування. Так, в одних дітей можуть з'явитися престижні (егоїстичні) домінуючі установки, у других, навпаки, — альтруїстичні, у третіх — спрямовані на досягнення успіху. Такі установки впливають на формування інтересів дитини, які починають набувати стійкості і, відтак, утворюється її індивідуальна мотиваційна система.

Альтруїстична установка — готовність та схильність дитини до поведінки, спрямованої на її позитивні дії у ставленні до інших людей (прагнення бути слухняною).

Престижна (егоїстична) установка — схильність дитини до поведінки, дії, що спрямовані на задоволення власних інтересів, бажань.

Установка на досягнення успіху — схильність дитини до поведінки, дії, які спрямовані на отримання позитивного схвалення з боку інших та задоволення власних потреб, інтересів і бажань.

Особливість розвитку дитини полягає в тенденції до формування та закріплення у неї егоїстичних установок. Батькам

слід сконцентрувати зусилля на виробленні альтруїстичних та успішних установок, оскільки вони сприятимуть формуванню інтересів дитини, що спрямовуватимуться на розвиток власної особистості та конструктивної позиції, ролі й статусу в подальшому житті. Установки є показниками розвитку мислення дитини. Саме тому батькам необхідно з раннього дитинства у спілкуванні та ігровій діяльності формувати її установки, підґрунтям яких є усвідомлене ставлення до себе та до оточення.

Що треба знати про розвиток поведінки дошкільника?

Поведінка на цьому етапі розвитку дитини формується у двох напрямках: перший - це розвиток моторних умінь та фізичної активності, другий - розвиток соціальної поведінки.

У першому випадку у дитини слід формувати знання про власне тіло та навички володіти ним. Часто можна спостерігати, що поряд з ігровою діяльністю, яка приносить задоволення дитині, вона може займатися безглуздими, на думку дорослих, заняттями: довго хлюпатися у воді, кидати камінці у ціль, пробувати на смак рослини, гратися з тваринами, бігати, стрибати, присідати, крутитися на одному місці, "ганяти" на велосипеді, вовтузитися один з одним, стусати один одного. Саме завдяки цим заняттям дитина отримує нові відчуття, наслідок яких — удосконалення її моторики, краща координація рухів та формування психологічного конструкту в структурі особистості дитини - "схеми тіла", аби надалі відображати особливості ставлення дитини до власного тіла.

"Схема тіла" — це психічна структура, яка відображає конструкцію власного тіла у свідомості людини. Формування "схеми тіла" у розумово відсталого дошкільника сприяє формуванню знань про будову власного тіла, розвитку контролю над власними рухами та успішній координації різноманітних частин тіла. "Схема тіла" — необхідний показник розвитку самооцінки та особистості дитини у підлітковому віці

16

17

Соціальна поведінка розвивається шляхом розширення міжособистісних контактів дитини з навколишнім світом. Так, у період від народження і до 2 — 3 років дитина взаємодіє з батьками та близькими людьми, тобто коло її взаємодії обмежене. З 3 — 4 і до 6 років для дитини великого значення набуває взаємодія з іншими дітьми, яка наприкінці дошкільного дитинства відіграватиме практично провідну роль в організації поведінки дитини.

Слід пам'ятати, що дитина, перебуваючи тривалий час у домашніх умовах, має тенденцію до недостатньо інтенсивного й позитивного розвитку поведінки як на рівні моторних умінь та фізичної активності, так і в формуванні соціальної поведінки. Саме тому, батьки мають постійно розширювати сфери контактів дитини з однолітками, а також не стримувати її бажання до занять, які сприятимуть формуванню навичок моторики поведінки.

Що потрібно знати про розвиток контролюючих дій у дошкільника?

Контроль — розвинена здатність дитини стримувати власні спонуки й емоції та підкоряти їх вимогам взаємодії з іншими людьми.

Варто пам'ятати, що розвиток контролю у дитини в цей період здійснюється за допомогою засвоєння нею мовлення. Оволодіваючи мовленням, дитина отримує засіб не тільки до ефективного спілкування з оточенням, а й для ефективного управління власною поведінкою. Формуючи у дитини мовлення, дорослий розвиває у неї здатність до визначення цілей власних дій, планування їх послідовності, а також співвіднесення змісту і цілі дій з відповідними моральними категоріями. Дорослий має повідомляти й пояснювати моральні критерії через мовлення. Воно формує здатність дитини підпорядковувати власні дії вимогам з боку оточуючих.

Слово, яке виражає команду або прохання, має належати дорослому, і тільки опанувавши мовлення, дитина розвиває здатність віддавати команди самій собі для того, щоб спряму-

вати власні дії або навпаки — утриматися від виконання інших. Саме у цьому й полягає сутність контролю дитини, коли вона здатна сказати собі, що "це не можна". Формування навичок контролю у дитини з порушенням розумового розвитку потребує неабияких

зусиль батьків, тож потрібно пам'ятати: що саме постійна мовленнєва взаємодія між батьками і дитиною сприятиме розвитку усвідомленої позиції дошкільника.

Що означає готовність дитини до навчання у школі?

Готовність до навчання у школі — це певний рівень загального психічного розвитку дитини (пам'яті, мислення, мовлення, уваги та ін.), що складається наприкінці дошкільного віку й забезпечує її успішну адаптацію до вимог школи. Це стосується, насамперед, рівня розвитку дитячого мислення: здатності порівнювати об'єкти, знаходити між ними спільне й відмінне, однакове, робити елементарні узагальнення (назвати одним словом предмети або їх зображення), володіти поняттями, котрі свідчать про обізнаність дитини з навколишнім світом (одяг, взуття, меблі, посуд, овочі, фрукти, квіти, рослини, тварини тощо), а також визначати великі й маленькі предмети, орієнтуватися у просторі (внизу, вгорі, під, над). Усе це — основа для подальшої навчальної діяльності дитини, засвоєння нею знань шкільної програми.

Як готувати дитину до навчання в школі?

У дошкільному віці, щоб підготувати до школи, потрібно вчити дитину розглядати предмети, аналізувати їх, порівнювати за розміром, величиною (великий, маленький, однакові), за формою (кружечок, трикутник, квадратик), орієнтуватися у просторі (вгорі-внизу, праворуч — ліворуч, довше — коротше, важче — легше, під, над, між, посередині) на прикладі розташування предметів.

Звертати увагу дитини на характерні ознаки кожної пори року, на добові зміни (ранок, день, вечір, ніч), на погоду (тепло, прохолодно, дощ, сніг, вітер, сонце світить тощо), який одяг

18

19

потрібно вдягати залежно від погоди та пори року, називати дні тижня, місяці. Визначати пори року та погоду на відповідних малюнках у дитячих книжечках.

Слід розказати дитині про родину: хто старший за віком (тато, мама, бабуня, дідусь), хто молодший (сестричка, братик), хто з них працює, хто навчається, а хто веде домашнє господарство.

Корисно розглядати разом з дитиною дитячі книжечки, аналізувати малюнки, визначати на них об'єкти, місце їх розташування, форму, колір та інше.

Увага! Навчання дітей читати, писати, виконувати математичні дії, стосується більше школи, оскільки вимагає знань спеціальної методики навчання дітей з порушенням розумового розвитку.

Аби сформуванати у дитини дошкільного віку вміння порівнювати предмети, можна використовувати повсякденні ситуації, предмети, які є в побуті, в оточенні. Це овочі, фрукти, посуд тощо. Наприклад, спочатку показати дитині один і той самий предмет (кубики великий і маленький). Це можуть бути олівці, палички, дитячі іграшки.

Запропонувати вибрати лише великий предмет, потім до великого дібрати маленький, однаковий, вибрати предмети однакової величини. Показати дитині маленькі та великі ложки, тарілки. При цьому обов'язково називати: "Це великі ложки, а це маленькі", "Це велика тарілка, а це маленька", "Однакові тарілки" тощо. Для заохочення дитини до виконання запропонованих навчальних вправ доцільно створювати різні ігрові ситуації.

Слід також розвивати у дитини елементарні ручні вміння, користуватися олівцем, ножицями; вчити її виготовляти різні вироби; разом з нею виготовляти вироби з паперу, пластиліну, з природних матеріалів (шишки, жолуді, каштани, листя), конструювати із готових форм будинки, пірамідки та ін. Важливо, щоб дитина отримувала задоволення

від виконаної роботи, раділа результатам своєї праці. При цьому дозувати співвідношення між допомогою дитині та мірою її самостійно-

сті: завжди мають залишатися для неї посильні завдання для самостійного виконання. Доцільно влаштовувати домашні виставки зі зроблених дитиною виробів з паперу, з пластиліну, солоного тіста тощо.

Важливо! Батьки завжди мають помічати найменші досягнення дитини, хвалити за старанність, радіти її успіху.

Корисно також навчити дитину розуміти й виконувати практичні завдання за словесною інструкцією, яка містить прохання, розпорядження чи настанову.

ШКОЛА: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Де має навчатися дитина з порушенням розумового розвитку?

Рекомендацію про оптимальні умови навчання вашої дитини має дати регіональна психолого-медико-педагогічна консультація на основі діагностичного обстеження відповідними спеціалістами (психологом, лікарями, педагогом, логопедом), ознайомлення з документами дитини, які подають батьки залежно від віку її та умов виховання (дошкільний заклад, виховання вдома, заняття в реабілітаційному центрі тощо).

Обстеження дитини здійснюється у присутності батьків, котрі особисто звертаються до цієї установи на підставі одержаних ними матеріалів, що свідчать про особливості психічного розвитку дитини.

Діти з особливими потребами — це діти з порушенням психічного та фізичного розвитку (незрячі, з порушенням слуху, з розладами опорно-рухового апарата, розвитку інтелекту та ін.), які потребують особливих умов навчання та виховання

Дитина з порушенням розумового розвитку: в масову чи спеціальну школу?

У Законі України "Про загальну середню освіту" зазначено, що батьки мають право вибору навчального закладу для своєї

го

21

дитини. Це — загальноосвітня масова школа із дванадцятирічним терміном навчання або спеціальний загальноосвітній навчальний заклад для розумово відсталих дітей (допоміжна школа) із дев'яти чи десятирічним терміном навчання. Отже, дитина може бути учнем масової або спеціальної школи залежно від бажання батьків та можливостей навчального закладу забезпечити відповідні умови для її навчання.

Як правильно обрати навчальний заклад для дитини, яка відстає у розумовому розвитку?

Для правильного вибору навчального закладу потрібно: >■ ознайомитися зі змістом освіти закладу та умовами навчання щодо виправлення тих недоліків психічного та фізичного розвитку, характерними для вашої дитини; >- співвіднести вимоги освітніх закладів (масової школи та спеціальної) до учнів щодо опанування ними знань та умінь з тих предметів, які є базовими для характеристики успішності навчання школярів, та інтелектуальні можливості вашої дитини;

>■ спрогнозувати комфортність перебування дитини у цьому середовищі (масової чи спеціальної школи) та перспективи її подальшої соціально-трудової адаптації.

Соціально-трудова адаптація — це набуття дитиною сукупності певних знань, умінь, навичок, зокрема трудових, а також рис особистості, що забезпечують їй успішне пристосування до життя в суспільстві

Що таке спеціальна загальноосвітня школа?

Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат (або школа) для розумово відсталих дітей (допоміжна школа) — складова загальної системи освіти, вона визначає соціальне і правове становище осіб з розумовою відсталістю у суспільстві, узаконює для них рівні громадянські права на одержання освіти.

22

Навчання у допоміжній школі здійснюється за спеціальним навчальним планом, оригінальними програмами та підручниками, за спеціальною методикою формування шкільних знань та умінь. Нині школа має підготовчий клас, початкову ланку — I ступінь навчання (1—4 класи) та II ступінь навчання (5—9 класи) та у деяких школах є 10 клас із підвищеною професійною підготовкою. Наповнюваність класів — до 16 дітей. Випускники одержують документ усталеного зразка про закінчення спеціальної загальноосвітньої школи.

Увага! Це потрібно знати! На відміну від інших типів шкіл, допоміжна школа не дає учням цензової освіти

Основна форма навчання дітей — урок. За навчальним планом передбачено вивчення таких предметів: українська мова (російська мова для шкіл з російською мовою навчання), математика, природознавство, географія, основи здоров'я, "Я і Україна", хімія і фізика, історія, трудове навчання, образотворче мистецтво, музика, фізична культура, соціально-побутове орієнтування. Передбачені спеціальні корекційні заняття з ритміки, ЛФК, з логопедом. Здійсненню трудової підготовки учнів слугують навчальні майстерні та шкільне підсобне господарство (для шкіл, розташованих у сільській місцевості). Великого значення у допоміжній школі надається підготовці школярів до самостійної життєдіяльності. Така підготовка здійснюється протягом усього періоду навчання: у процесі вивчення різних навчальних предметів, ознайомлення з предметами та явищами дійсності, під час екскурсій, а також у загальній системі навчально-виховної роботи у школі; на спеціальних заняттях із соціально-побутового орієнтування, які спрямовані на практичну підготовку дітей до самостійного життя та праці, на формування у них знань і умінь, що сприяють соціальній адаптації, на підвищення загального розвитку. Зміст навчання із соціально-побутового орієнтування спрямований на розвиток в учнів навичок самообслуговування, ведення домашнього господарства (готування їжі, прибирання

23

помешкання), на економічне виховання, формування морально-етичних норм поведінки, вироблення навичок спілкування, розвиток художнього смаку тощо.

Навчання загальноосвітніх предметів у допоміжній школі має практичну та корекційну спрямованість. Перша з них, необхідна дітям у їх повсякденному житті. Крім того, знання вони одержують практичним шляхом у процесі відповідних вправ. Корекційна спрямованість полягає у використанні спеціальних методів і прийомів навчання для виправлення недоліків розвитку школярів з опорою на їхні можливості.

Навчально-виховний процес у цій школі здійснюють вчителі-дефектологи, спеціалісти з трудового навчання, фізичного виховання, логопед. Школа має медичних працівників для проведення лікувально-профілактичної та санітарно-гігієнічної роботи (лікар-психіатр або педіатр та медсестра).

Одне з основних завдань допоміжної школи — корекція порушень психічного та фізичного розвитку, пізнавальної діяльності (пам'яті, сприймання, мовлення, мислення) школярів. Виправлення мовленнєвих порушень здійснюється на корекційних заняттях з логопедом, виправлення фізичних порушень — на заняттях з ритміки та ЛФК.

Корекція — це виправлення порушень психічного та фізичного розвитку дитини

Що треба знати про психологічний розвиток молодшого школяра?

Молодший шкільний вік — визначальний етап у розвитку дитини:

>■ кардинально змінюється її соціальний статус — вона стає школярем, що веде до зміни всієї системи її життєвих відносин;

>- якщо у дошкільному дитинстві основною діяльністю дитини була гра, то тепер нею стає діяльність пізнавальна, у процесі якої дитина отримує й опрацьовує певні обсяги інформації;

>- має здійснитися перехід від наочно-дійового мислення (яке давало можливість дитині маніпулювати предметами та вчитися визначати зв'язки між ними) до абстрактно-логічного (сформованість якого дасть можливість дитині встановлювати якісні характеристики предметів та об'єктів дійсності, визначати між ними зв'язки на рівні мисленнєвих дій та операцій);

>- під впливом навчальної діяльності у молодшого школяра змінюється характер функціонування його пам'яті, формується основна її форма — довільна пам'ять. Пізнавальна діяльність — діяльність молодшого школяра, яка передбачає набуття ним інформації про дійсність та сформовані знання про неї.

Наочно-дійове мислення — вид мислення, який забезпечує реалізацію дитиною практичних дій з реальними предметами.

Абстрактно-логічне мислення — вид мислення, сутність якого визначається засвоєнням і використанням дитиною понять.

Довільна пам'ять — якісна характеристика пам'яті, сутність якої полягає у засвоєнні та запам'ятовуванні інформації дитиною за допомогою вольових зусиль

Молодший школяр із порушенням, розумового розвитку навчається у спеціальному загальноосвітньому навчально-виховному закладі, структура діяльності якого спрямована на забезпечення максимального розвитку усіх потенційних можливостей дитини. Слід пам'ятати, що відвідування такого закладу — необхідна складова розвитку особистості дитини, що у майбутньому забезпечить їй ефективну соціалізацію на етапі дорослого життя.

Які особливості емоційної готовності молодшого школяра до навчальної діяльності?

Одна з основних особливостей психологічного розвитку дитини у дошкільному дитинстві — сформованість на етапі йо-

24

25

го завершення психологічної готовності до шкільного навчання, яка визначається ще і як шкільна зрілість. Шкільна зрілість розподіляється на інтелектуальну, емоційну та соціальну складові. Особливе значення для молодшого школяра має емоційна зрілість. Саме розвиненість у дитини здатності підпорядковувати власну поведінку нормам і правилам шкільного життя — запорука подальшого становлення дитини у ролі школяра, її особистісних якостей і властивостей. Емоційна зрілість передбачає формування довільності психічних процесів (пам'яті, уваги, сприйняття, мислення), емоцій та поведінки.

Емоційна зрілість — здатність дитини контролювати власні імпульсивні бажання та потреби, прояви емоцій та сформовані у дитини навички підпорядковувати власні емоції до норм і вимог дорослих; розвинена здатність виконувати не досить цікаве для неї завдання

Варто нам ятати, що у молодшому шкільному віці дитина стикається з проблемами оволодіння правилами та нормами навчального процесу. Батьки мають дбати про

збереження психологічного здоров'я й комфорт дитини, надавати їй постійну підтримку, допомагати знімати емоційне напруження, яке виникає внаслідок оволодіння навчальною діяльністю та засвоєння знань щодо виконання правил та норм. Дитині треба дозволяти гратися та дослухатися до своїх потреб і бажань, розпитувати, як вона провела свій день, гратися з нею на повітрі.

У випадку досить низького рівня сформованості емоційної зрілості батькам доцільно звернутися за допомогою до психолога, оскільки несформованість емоційної зрілості може бути й показником наявності у дитини негативних психічних станів (страх, тривога, агресія, депресія та ін.).

Що треба знати про інтелектуальний розвиток молодшого школяра?

Інтелект дитини у молодшому шкільному віці допомагає оволодіти навчальною програмою. Особливості інтелекту

у дітей з порушеннями розумового розвитку визначаються через розлади таких операцій як аналіз та синтез. Сутність аналізу полягає у розвиненій здібності дитини до виділення змістовних та структурних характеристик зв'язків між предметами оточуючої дійсності. Синтез дає змогу дитині виділені нею зв'язки об'єднати у групи за певними ознаками (наприклад: добрі вчинки — значить добра людина).

Молодшому школяреві буває досить складно встановити зв'язки між навчанням (урок) та дотриманням дисципліни на уроці, у школі, що нерозривно поєднано. Внаслідок недорозвиненої здатності мислення молодшого школяра визначати спільне між навчанням і дисципліною на уроці, можна спостерігати труднощі, особливо на перших етапах входження у навчальну діяльність.

Водночас, недорозвиненість інтелекту — не вирок у тому випадку, коли дитина як на етапі раннього дитинства, так і в дошкільному дитинстві отримувала не тільки мінімальну для життєдіяльності турботу батьків, а й постійно, саме за активної участі батьків, опановувала знання про дійсність, постійно спілкувалася з однолітками. Не дивлячись на те, що у дитини констатуються особливості інтелектуального розвитку її мислення, пам'ять, увага та сприйняття активно розвиваються. Постійний вплив корекційно спрямованого навчання, яке розраховано на існуючі ресурси дитини, та своєчасна психологічна корекція сприяють розширенню можливостей учня до її активної соціалізації у дорослому житті.

Інтелектуальна сфера — розумові здібності дитини, які сприяють формуванню її активної життєвої позиції та забезпечують життєдіяльність у соціумі

Які особливості навчальної діяльності молодшого школяра?

Навчальна діяльність для молодшого школяра — показник не тільки розвиненої здатності до навчання, а й форма адаптації та соціалізації до середовища. Успішність навчальної діяльності школяра залежить від ефективного оволодіння

26

27

ігровою діяльністю. Тобто, має бути сформований перехід від емоційного мимовільного сприйняття міжособистісних стосунків дитини з однолітками та дорослими до усвідомленого, довільного ставлення до нової рольової позиції — школяра.

Варто пам'ятати: дитині з порушенням розумового розвитку досить складно сприйняти навчальну діяльність, оскільки це вимагає від неї не тільки сидіти за партою, слухати вчителя, виконувати завдання, а й сприйняття та виконання завдань учителя за допомогою мисленнєвих операцій.

У такого школяра також недостатньо стійка мотивація й низький пізнавальний інтерес. У більшості випадків потреби дітей з порушеннями розумового розвитку стосуються задоволення безпосередніх потреб, які базуються на виконанні мимовільних бажань та дій (наприклад на уроці дитині хочеться гратися, а не читати). Тому розвиток довільності, який забезпечує формування здатності дитини до контролю за власними імпульсивними бажаннями й потребами та їх відповідність вимогам дорослих, має бути основним завданням для батьків. Слід пам'ятати, що організація навчальної діяльності дитини має бути досить обмеженою за змістом та регламентуватися у часі й обов'язково враховувати особливості психологічного розвитку.

Що треба знати про пізнавальні інтереси молодших школярів?

У дитини з порушенням розумового розвитку недостатньо сформовані пізнавальні інтереси. Слід формувати у дитини вже з 1 класу навчально-пізнавальні мотиви. Такі мотиви та їх сформованість дають змогу розвивати навчальні інтереси дитини, позитивно впливати на її пізнавальну сферу. До навчально-пізнавальних мотивів належать мотиви, пов'язані з потребами дитини (мотивація змістом) та з інтересом до навчання, тобто її бажанням навчатися (мотивація процесом).

Мотивація змістом визначає прагнення дитини до отримання нової інформації.

Мотивація процесом визначає прагнення дитини до оволодіння новими діями (читати, писати, рахувати) й отримати оцінку виконання нею таких дій

У 1 класі дітям, зазвичай, цікаво саме вчитися, тобто ліпити, малювати. Сформованість мотиву ставлення до навчання як соціально-ціннісної діяльності визначає позитивні тенденції до будь-якої діяльності у майбутньому, навіть, якщо вона буде позбавлена безпосереднього пізнавального інтересу. Водночас варто пам'ятати, що недостатня активність до навчальної діяльності молодшого школяра з порушеннями розумового розвитку може також обумовлюватися такими його особливостями як швидка стомлюваність у процесі отримання та опрацювання інформації. Тому навчальне навантаження має бути помірним.

Як допомагати дитині долати труднощі в навчанні?

Для дитини з порушенням розумового розвитку опанування шкільними знаннями й уміннями становить значні труднощі. На початковому етапі (1 клас) це обумовлено насамперед несформованістю пізнавальних процесів та відсутністю необхідного обсягу знань і уявлень про навколишній світ, що здобувається протягом дошкільного періоду й становить основу для послідовного опанування знань, передбачених шкільними програмами з різних навчальних предметів.

Досвід роботи спеціальних шкіл свідчить, що успішність корекції навчання і розвитку молодших школярів залежить від того, наскільки до цього процесу залучається сім'я. Саме родина має бути зацікавлена у тому, щоб забезпечити відповідний педагогічний вплив для оволодіння дитиною потрібними знаннями й уміннями, які в майбутньому сприятимуть соціально-трудої адаптації. Пам'ятаючи це, батьки з перших кроків дитини у школі, мають уважно ставитися до труднощів, які виникають у процесі опанування нею змісту окремих навчальних предметів. Тут необхідна співпраця з учителем, вироблення спільної стратегії щодо застосування корекційних засобів для подолання наявних труднощів. Найчастіше труднощі пов'язані із навчанням читання, письма, математики. Щоб успішніше допомагати дитині опановувати знання і не завищити вимоги, потрібно: ознайомитися із вимогами до змісту нав-

чання, що міститься у програмі з кожного предмета; поцікавитися, як вимоги програми подано у підручниках (зміст матеріалу за обсягом, за формою подання та ін.). Звичайно батьки не повинні брати на себе функції вчителя стосовно навчання грамоти, письма чи математики, оскільки для цього потрібно володіти спеціальною методикою навчання таких дітей.

У формі гри слід подолати труднощі навчання. Наприклад, разом з дитиною придумувати слова, щоб на початку був звук: "А" (Андрій, апельсин, акула, Алла, акація), або назвати слова із тексту, що починаються на ту чи іншу букву, чи підкреслити слова, які містять відповідну букву.

Корисно прочитати текст у шкільному підручнику з читання та запропонувати дитині відповісти на запитання: "Про що тут говориться?", "Перекажи", або запропонувати знайти в тексті ті чи інші слова, прочитати заголовок, знайти запитання, завдання до вправи.

Потрібно разом з дитиною розглядати малюнки у підручниках визначати що намальовано, до змісту малюнка складати запитання, речення. Вчити дитину ставити запитання до прочитаного тексту, до розглянутого малюнка, давати відповіді на запитання.

Бажано разом з дитиною читати дитячі книжечки, дивитися кінофільми, різні дитячі передачі, після чого проводити уточнюючі бесіди (про що була передача, хто з персонажів фільму чи книги сподобався тощо).

Обов'язково збагачувати активний словник дитини новими словами, які характеризують якість, колір, форму предмета, його призначення. Вчити добирати слова до характеристики людини, предмета чи позначати словами вчинки.

Слід намагатися, залежно від року навчання дитини, одержані в школі знання, застосовувати на практиці. Наприклад, коли дитина навчилася читати, запропонувати їй прочитати на упакуванні назви цукерок, печива, харчових продуктів (круп, приправ тощо), назву пральних порошків, миючих засобів тощо.

За порадою вчителя, треба допомагати дитині виконувати завдання з математики, розв'язувати приклади, задачі, вико-

30

нувати письмові вправи тощо. Водночас, потрібно стежити, чи не стомлюється дитина під час виконання завдань. Як тільки вона починає відволікатися, потрібно робити невеличкі перерви, змінювати вид діяльності.

Аби ефективно допомагати дитині подолати труднощі в навчанні, батьки мають систематично цікавитися, що вивчалось на уроках. Розпитуючи дитину, ставлячи запитання, потрібно враховувати вік, настрій, емоційний стан на даний момент, щоб не образити її. Краще намагатися привчити дитину завжди розказувати батькам про шкільні події, про успіхи в навчанні, про те, що вивчали на уроках.

Які проблеми має дитина з порушеннями розумового розвитку, потрапивши в навчальний заклад та як їх уникнути?

Досвід навчальних закладів, куди вперше потрапляє дитина (дитячий садочок чи школа) свідчить, що чимало проблем мають ті діти, якими постійно опікувалися батьки, дбаючи про організацію їхнього самообслуговування (одягання, роздягання, годування та санітарно-гігієнічні навички). Такі діти виявляють цілковиту беспорядність, коли перед ними постає необхідність вирішення практичних завдань, оскільки вони не навчені обслуговувати себе: самостійно їсти, мити руки, вмиватися, користуватися рушником, серветкою, одягатися й роздягатися тощо.

Навчання самообслуговування — копіткою, наполегливою роботою батьків (з урахуванням можливостей дитини). Формування навичок самообслуговування має відбуватися у повільному темпі, з великою кількістю повторень певної дії. У деяких

випадках потрібно починати з надання допомоги дитині фізично виконати дію, скеровувати її рухи та координувати їх. Наприклад, під час навчання користуватися ложкою чи виделкою дорослий кладе свою руку на руку дитини, організовуючи правильні рухи. Поступово така фізична допомога зменшується.

Досягти успішного засвоєння дитиною навичок самообслуговування можна дотримуючись певної послідовності формування: 1) дія виконується дитиною під безпосереднім

31

i

керівництвом дорослого; 2) дія виконується дитиною шляхом співпраці з дорослим, коли вона є співучасником формування певної навички; 3) дія виконується з мінімальною допомогою дорослого; 4) дія виконується за наглядом дорослого; 5) дія виконується дитиною самостійно.

Увага! Це потрібно знати!

1. Оволодіння навиками самообслуговування (уміння одягатися й роздягатися, користуватися туалетом, самостійно їсти, вмиватися та ін.) безпосередньо впливає на самооцінку дитину — важливий крок на шляху до її незалежності.

2. Навчання навичок самообслуговування допомагає розширювати уявлення й знання дітей про оточення, сприяє сенсорному вихованню, розвитку мовлення, моторики та зорово-моторної координації, а також умінь виконувати дії за наслідуванням і словесною інструкцією, орієнтуватися на зразок, дотримуватися послідовності дій.

3. Важливо, щоб за виконанням дитиною окремих дій був певний зміст, щоб її діяльність мала цінність як для самої дитини, так і для її батьків

Що треба знати про негативи у проявах пізнавальних інтересів молодшого школяра?

У молодшому шкільному віці пізнавальні інтереси дітей з порушеннями розумового розвитку можуть характеризуватися також негативними тенденціями. У дитини може виникнути безпосереднє бажання (або вона може піддатися навіюванням з боку оточуючих однолітків) дослідити доквілля. Їй можуть бути цікавими "страшні" заборонені місця (звалища, підвали, смітники тощо). Причинами формування таких пізнавальних інтересів може бути негативне ставлення дитини до дорослого, навіюваність (однолітки можуть переконати, що треба зробити саме так), потреба дитини у задоволенні агресивних бажань (у таких місцях вона може кидати, топтати, ламати предмети і не бути покараною). Слід пам'ятати про такі особливості, а у випадку виникнення подібних проблем ставитися до дитини з

32

розумінням та звернутися за допомогою до психолога. Негативні вчинки можуть вказувати на тенденції до формування невротичних, тривожних, агресивних та інших розладів психічної діяльності дитини.

Чи можуть виникати емоційні порушення у процесі навчання дитини у молодшій школі і які саме?

Недостатня сформованість у дитини здатності до контролю за власною поведінкою та емоціями може призвести до порушень її психологічного самопочуття. Це може позначитися і на розвитку її особистості загалом (невроз, агресія, негативізм). Відомо, що вступ до школи змінює життєдіяльність дитини з того, що вона "хоче" на те, що вона "повинна" робити. Саме така позиція може спровокувати у дитині появу гострих негативних переживань, швидких змін настрою, невдоволення, імпульсивної поведінки та емоційних стресів.

Такі негативні тенденції спричиняють неврози, психосоматичні захворювання (головний біль, біль у животі), психо-патоподібні стани (імпульсивні напади агресії, негативізму, конфліктності) тощо. Саме тому слід постійно спостерігати за загальним психоемоційним

самопочуттям дитини. Своєчасне звернення до фахівців допоможе уникнути таких емоційних порушень. У випадку ігнорування з боку дорослих негативними психоемоційними станами дитини можливе зміцнення емоційних порушень і виникнення проблем агресивності, емоційної розгальмованості, тривожності, образливості, надмірної сором'язливості або повного занурення дитини в себе.

Гострі негативні випадки або амбівалентні переживання —

неузгоджені, суперечливі одна одній (позитивні та негативні) дії дитини емоційного характеру, в основі яких лежать негативні імпульсивні емоції, які вона відчуває і водночас спрямовує їх на оточення.

Незадоволення дитини собою або фрустрація — негативні емоційні напруження дитини, пов'язані з переживанням незадоволення тієї чи іншої значущої для дитини потреби

33

Імпульсивна або афективна поведінка — поведінка дитини, в основі якої покладено імпульсивні, емоційні дії переважно негативного характеру.

Емоційний стрес — психічний стан дитини, який виникає у відповідь на різноманітні екстремальні впливи

Як підготувати дитину до самостійного ведення домашнього господарства? До самостійної життєдіяльності?

Насамперед дитина повинна мати уявлення про те, що означає бюджет родини та які головні складові його витрат (харчування, комунальні послуги, предмети побуту тощо).

Необхідно розповісти дитині про щомісячну платню за помешкання, електроенергію, воду, газ та ін. Систематично звертати увагу дитини на оплату комунальних послуг (скільки грошей, де і як платити), згодом залучати до здійснення платні (за готовими розрахунками), старших дітей вчити знімати показники на лічильниках і робити підрахунки, заповнювати квитанції (за допомогою та під контролем батьків).

Конче необхідно залучати дитину до здійснення різних покупок для харчування, для санітарно-гігієнічних потреб. Щодо розрахунків, то спочатку це буде пасивне споглядання, а згодом — розрахунки самостійні (залежно від наявності математичних знань на умінь робити обчислення).

Значної уваги потребує і навчання дитини готувати різні страви: варити картоплю, супи та страви з круп, борошна, робити салати, використовувати напівфабрикати тощо.

Привчити готувати сніданок, обід, вечерю (спочатку разом з дорослим, потім під керівництвом, а далі й самостійно на прохання батьків та за їх дорученням).

Батькам про це потрібно пам'ятати! Досвід корекційно-виховної роботи переконує, що в разі копійки спільної діяльності школи та родини, дітей з порушеннями розумового розвитку в більшості випадків можна підготувати до самостійної побутової діяльності.

34

З якою побутовою технікою можна знайомити дитину? Коли починати?

Дитина дошкільного віку має можливість спостерігати, що одяг, білизну прасують електропраскою, що дорослі користуються стаціонарними та мобільними телефонами, управляють телевізором, прибирають помешкання пилососом, для прання білизни користуються пральною машиною тощо.

Під час навчання у школі, уже у молодших класах діти одержують інформацію про існування побутової техніки, а починаючи з 5 класу (допоміжна школа) на уроках соціально-побутового орієнтування учнів ознайомлюють з побутовою технікою, вони вчаться управляти нею, дотримуватися правил безпеки. Водночас, в родині, доцільно вчити дитину (спочатку під керівництвом та наглядом дорослих) користуватися предметами побутової техніки (згодом вони зможуть користуватися й самостійно). Слід зазначити, що батькам потрібно бути наполегливими, виявити терпіння та доброзичливе ставлення до дитини у процесі її навчання користуватися побутовою технікою.

Зверніть увагу! Діти, які в домашніх умовах користуються побутовою технікою, впевненіше почуваються в середовищі однокласників, однолітків, усвідомлюючи спроможність до самостійного виконання важливих завдань побутового характеру. З яких спеціальностей здійснюється трудова підготовка учнів у допоміжній школі? Трудове навчання в допоміжній школі має професійне спрямування. Завдання трудової підготовки вирішується шляхом: виховання в учнів загальної готовності до праці; повідомлення системи техніко-технологічних знань, умінь та навичок з визначеної для них спеціальності. Трудове навчання здійснюється за різними видами професій. Види трудового навчання в кожній школі визначаються з урахуванням розумових і фізичних можливостей учнів, умовами виробничого оточення школи, перспективами подальшого використання випускниками одержаних професійних знань та умінь (у побуті,

35

на державних та приватних підприємствах, у сільському господарстві).

Традиційно трудове навчання в допоміжній школі здійснюється за такими видами професій: швейна справа, справа столярна, слюсарна, взуттєва, малярна та будівельна справа, килимарство, лозоплетіння, квітникарство, овочівництво. Нині в допоміжних школах спостерігається тенденція до впровадження різних робітничих професій, доступних опануванню школярами, мають попит у промисловому виробництві, сільському господарстві та сфері обслуговування.

Які можливі перспективи після закінчення допоміжної школи?

Діти з порушеннями розумового розвитку дуже різні. Є діти з більшими і меншими навчальними можливостями, а відтак — і можливостями щодо засвоєння навчального матеріалу з різних предметів та опанування трудових знань і вмінь.

Як свідчить досвід роботи спеціальних шкіл, переважна більшість випускників, які успішно опанували спеціальність, можуть бути працевлаштовані. Зокрема, йдеться про працю на швейних підприємствах, на будівництві, на фабриках виготовлення та ремонту взуття, на деревообробних комбінатах, у парникових господарствах та ін. Частина з них може підвищити професійну підготовку у відповідних навчальних закладах (ПТУ, професійні ліцеї, курси підвищення кваліфікації). Деякі випускники за станом здоров'я одержують пенсію за інвалідністю і ними продовжує опікуватися сім'я. Вони можуть відвідувати реабілітаційні центри, які останнім часом створені в Україні для таких дітей і підлітків.

Зазначимо, що успішність соціально-побутової та трудової адаптації дітей з порушенням розумового розвитку на виробництві та у сфері обслуговування значною мірою залежить від постійної турботи їхніх батьків, родин, від дружньої допомоги тих, хто працює поруч з ними.

Науково-методичне видання

ПУТІВНИК ДЛЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Серія "Інклюзивна освіта"

За загальною редакцією Колупаєвої А.А., доктора педагогічних наук, професора.

Авторський колектив:

Колупаєва А.А., доктор педагогічних наук, професор,

Таранченко О.М., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник {книга 1};

Сак Т.В., доктор психологічних наук, професор,

Марчук Т.Ф., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,

Прохоренко Л.І., кандидат педагогічних наук {книга 2};

Литовченко С.В., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,

Борщевська Л.В., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, Жук В.В.

{книга 3};

Вавіна Л.С., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, Гудим І.М., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник {книга 4);
Мерсіянова Г.М., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, Макарчук І.О., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник {книга 5);
Чеботарьова О.В., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник {книга 6);
Сухіна І.В., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник {книга 7);
Скрипник Т.В., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник {книга 8),
Рібцун Ю.В. {книга 9).
У серії "Інклюзивна освіта" видаються науково-методичні та науково-практичні посібники провідних зарубіжних та вітчизняних фахівців, в яких висвітлюються інноваційні педагогічні технології.